

P.	11806
A.	
N.	
	H

Z wyrobienia porannego
Ludov
11806

Odbitka z „Prac matematyczno fizycznych“. T. XV.

M. ERNST.
WYZNACZENIE KSZTAŁTU POZORNEGO SKLEPIENIA NIEBIESKIEGO.

~~~~~

WARSZAWA.
Druk J. Sikorskiego, Warecka № 14.
—
1904.

Дозволено Цензурою
Варшава, 3 Іюня 1904 г.

H-117448

11806

11806

M. ERNST.

WYZNACZENIE KSZTAŁTU POZORNEGO SKLEPIENIA NIEBIESKIEGO.

Znane zjawisko, że widzialne nad naszymi głowami sklepienie niebieskie, przedstawia się oczom naszym nie w postaci półkuli, lecz w kształcie powierzchni, której odległość od środka wzrasta w miarę, jak zbliżamy się do poziomu, było od najdawniejszych czasów przedmiotem licznych badań. Jednakowoż w przeważnej części tych badań dążono do wyjaśnienia zjawiska z punktu widzenia optyczno-fizyologicznego, a stosunkowo mało zajmowano się dokładnem wyznaczeniem kształtu geometrycznego. Tymczasem podstawą wszelkiej ściślej teorii zjawiska musi być ów ściśle wyznaczony kształt geometryczny, i z tym kształtem zgadzać się muszą stosunki wielkościowe, wynikające z pomiarów, osiągniętych w dziedzinie optyki fizyologicznej. Wprawdzie pomiary w dziedzinie wspomnianej nauki nie są tak dokładne i ściśle, jak np. w astronomii lub fizyce, ale nie ulega wątpliwości, że postęp wiedzy przewyżczył zdoła trudności, które się tu przy wykonywaniu ścisłych pomiarów nastęrczają. Dopóki wszakże to będzie niemożliwe, dopóty żadna teoria fizyologiczna kształtu pozornego sklepienia niebieskiego nie będzie w stanie zadowolić całkowicie astronoma, choćby inne względy przemawiały za jej słusnością.

Zachodzi tu wszakże trudność wielka, że nie można wcale mówić o jakimś kształcie trwałym i ogólnym, zmienia się on prawdopodobnie w zależności od stanu atmosfery, a jest on też niewątpliwie różny dla każdego indywiduum. Jeżeli chodzi o kształt ogólny, wszystkie spostrzeżenia są zgodne, gdy wszakże chodzi o ściślejszą definicyę kształtu za pomocą liczb, różnice subiektywne są bardzo znaczne.

Przy wyznaczaniu kształtu pozornego sklepienia niebieskiego postępowano zazwyczaj w ten sposób, iż wybierano gwiazdy, które w danej chwili na podstawie prostego szacowania znajdowały się na środku koła wierzchołkowego gwiazdy pomiędzy zenitem a horyzontem, a następnie obliczano lub też mierzono prawdziwą wysokość gwiazdy. Gdyby sklepienie niebieskie było półkulistem, z rachunku lub pomiaru powinny się otrzymać wysokość,

(135)

K
19.12.65
A. 000

zbliżoną do 45° , a średnia z licznych takich pomiarów, w miarę wzrastania ich liczby, coraz bardziej do 45° zbliżyć by się musiała. W rzeczywistości pomiar daje dla wysokości liczby znacznie mniejsze, zazwyczaj 22 do 30 stopni, a więc pozorne sklepienie niebieskie znacznie różni się od półkuli. Przyjmując w pierwszym przybliżeniu, że pozorne sklepienie niebieskie ma kształt odcinka kuli, wielkość tego odcinka z różnic pomiędzy szacowaniem i pomiarem łatwo obliczyć można. Z niezgodności wyników w różnych czasach otrzymywanych, wnioskowano też o zmiennej wielkości tego odcinka, co jednakże wobec znacznych każdorazowych różnic nie wydaje się uzasadnionem.

Nie wchodząc w bliższe wyjaśnienie przyczyn zjawiska, zdaje się nam że całą kwestyę pozornego kształtu sklepienia niebieskiego sprowadzić można do kwestyi błędu osobistego szacowania wzajemnej odległości punktów na niebie, w zależności od ich wysokości. Co jest źródłem tego błędu, czy położenie głowy, czy patrzenie stereoskopowe i t. p., — wyjaśnienie tego będzie miało znaczenie teoryi kształtu sklepienia niebieskiego. To zdaje się nie ulegać wątpliwości, iż wielkość tego błędu zależna jest od stopnia wyćwiczenia obserwacyjnego; świadczą o tem choćby własne moje wyniki, z których wypływa kształt sklepienia niebieskiego, daleko bardziej zbliżony do półkuli, aniżeli np. z badań *Smitha* lub *Reimanna*.

W tej pracy podaję wyniki przygodnych obserwacyj z okresu dwuletniego, mających na celu wyznaczenie subiektywnego kształtu sklepienia niebieskiego. Obserwacje te są trzech rodzajów: 1) szacowanie środka koła wierzchołkowego pomiędzy horyzontem a zenitem, 2) szacowanie równych odległości pomiędzy gwiazdami w dowolnych częściach nieba, 3) porównywanie wysokości gwiazd z odległościami tych gwiazd od innych. W zakres drugiej, najliczniejszej grupy spostrzeżeń wchodzi też wyszukiwanie gwiazd, leżących na obwodzie jednego koła, zakreślonego z pewnej gwiazdy, jako środka.

Ze względu na znaczne błędy, popełniane przy szacowaniu, wystarcza w pierwszym przybliżeniu hipoteza, że pozorne sklepienie niebieskie jest odcinkiem kuli. Do przyjęcia innej powierzchni obrotowej a priori niema żadnej podstawy, ale z wyników spostrzeżeń może wypłynąć potrzeba przyjęcia innej powierzchni.

Niechaj przy wspomnianej hipotezie załączona figura 1 przedstawia nam sklepienie niebieskie, w którego środku O znajduje się obserwator, AOB jest koło poziomu, Z zenit, AZB półkula nieba nad poziomem obserwatora. Ponieważ sklepienie niebieskie wydaje się tem odleglejszem od obserwatora, im bliższe poziomemu punkty jego bierze się pod uwagę, więc niechaj odcinek A_1ZB_1 przedstawia pozorne sklepienie niebieskie. Odcinek ten należy do kuli mającej środek w punkcie O_1 ; A_1OB_1 jest rozszerzonym kołem poziomemu.

Gwiazdę, znajdującą się w punkcie S w odległości zenitalnej z , widzimy w punkcie S_1 sklepienia pozornego; odległość zenitalna punktu S_1 , liczona ze środka O_1 , niechaj będzie ζ . Jeżeli znana jest wielkość odcinka $A_1 Z B_1$, czyli kąt $A_1 O_1 Z = \beta$, to z trójkąta $OO_1 S_1$ mamy:

$$\sin(z - \zeta) = \frac{OO_1}{O_1 S_1} \sin z = \cos \beta \sin z.$$

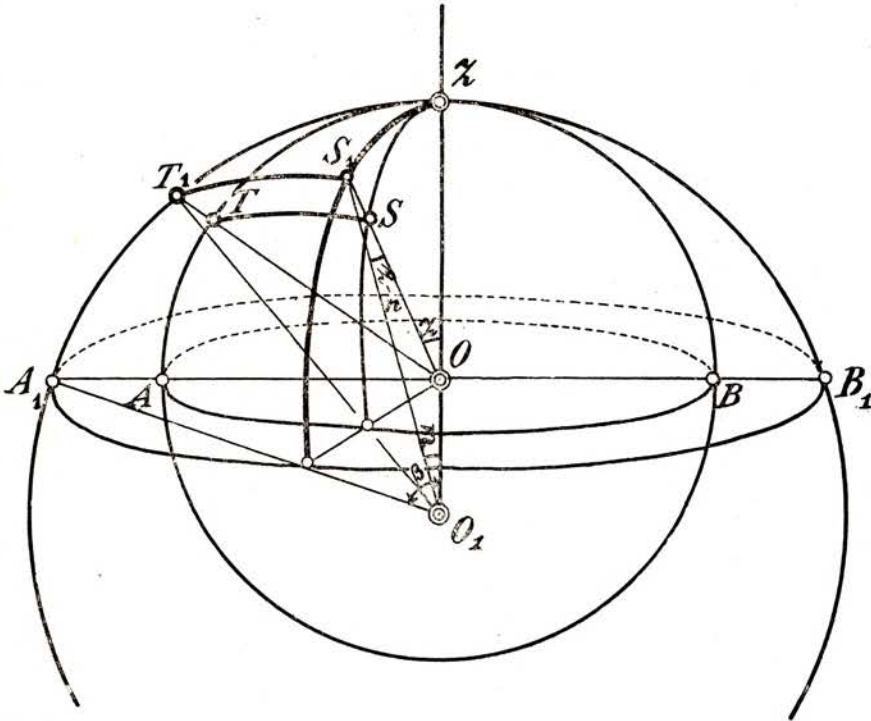

Fig. 1.

Oznaczając

$$(1) \quad \sin z \cos \beta = \sin \mu,$$

mamy:

$$(2) \quad \zeta = z - \mu,$$

skąd można ζ obliczyć, gdy z jest znane.

Przypuśćmy, że szacowano odległość gwiazd S i T , których odległości zenitalne są z i z_1 , azymuty a i a_1 , zboczenia δ i δ_1 , wznoszenia proste α i α_1 . Odległość rzeczywista tych gwiazd jest d według wzoru:

$$\cos d = \cos z \cos z_1 + \sin z \sin z_1 \cos(a - a_1),$$

albo:

$$(3) \quad \cos d = \sin \delta \sin \delta_1 + \cos \delta \cos \delta_1 \cos (a - a_1).$$

Skoro z tego ostatniego wzoru obliczone zostało d , to z pierwszego otrzymujemy:

$$(4) \quad \cos (a - a_1) = \frac{\cos d - \cos z \cos z_1}{\sin z \sin z_1}.$$

Szacowanie odnosi się do pozornej odległości $\Delta = S_1 T_1$. Jeżeli punktom S_1 i T_1 odpowiadają odległości zenitalne ζ i ζ_1 (z punktu O_1), to, ponieważ azymuty a i a_1 są te same co i dla punktów S i T , odległość Δ wyrazi się przez wzór:

$$(5) \quad \cos \Delta = \cos \zeta \cos \zeta_1 + \sin \zeta \sin \zeta_1 \cos (a - a_1).$$

Jeżeli β jest znane, to z tego wzoru można obliczyć Δ . Jednakowoż zadanie polega na wyznaczeniu β . W tym celu szacuje się odległość dwóch innych gwiazd, dla której w sposób podobny otrzymujemy:

$$\cos \Delta_1 = \cos \zeta_2 \cos \zeta_3 + \sin \zeta_2 \sin \zeta_3 \cos (a_2 - a_3).$$

Jeżeli według szacowania te dwie odległości są równe, to mamy:

$$\Delta = \Delta_1,$$

a więc:

$$\cos \zeta \cos \zeta_1 + \sin \zeta \sin \zeta_1 \cos (a - a_1) = \cos \zeta_2 \cos \zeta_3 + \sin \zeta_2 \sin \zeta_3 \cos (a_2 - a_3).$$

W tem równaniu wszystkie ζ są funkcjami znanych z, z_1, z_2, z_3 oraz jedynej niewiadomej β , którą więc w zasadzie można z tego równania obliczyć. Jednakowoż rozwiązanie bezpośrednio prowadzi do bardzo zawilego równania 8-go stopnia, a rozwiązanie przez próbowanie połączone jest z bardzo uciążliwym rachunkiem. Gdy wszakże przybliżona wartość dla β jest znana, to rozwiązanie równania da się sprowadzić do obliczenia poprawki, czyniącej zadość równaniu.

Przybliżoną wartość na β otrzymać można na podstawie szacowania środka łuku między poziomem a zenitem, w tym razie bowiem w równaniu:

$$\sin (z - \zeta) = \sin z \cos \beta,$$

mamy $\zeta = \frac{\beta}{2}$, a więc:

$$\sin \left(z - \frac{\beta}{2} \right) = \sin z \cos \beta.$$

Równanie to dosyć szybko rozwiązuje się przez próbowanie. Obserwacje, na podstawie których owa przybliżona wartość na β obliczona została, są następujące. Gwiazdy, w tem zestawieniu zamieszczone, w momentach podanych znajdowały się według szacowania na środku łuku wysokości między zenitem i poziomem. Obok przytoczona jest prawdziwa odległość zenitalna, obliczona na podstawie znanych spólrzędnych gwiazdy dla chwili obserwacji.

L.	Rok	Data	Gwiazda	z	L.	Rok	Data	Gwiazda	z
1	1902	Styczeń 24, 10 ^h 20 ^m	β Ursae min.	50° 18'	25	1902	Listopad 9, 11 ^h 45 ^m	γ Orionis	52° 52'
2	"	" 24, 10 20	α Cassiopejae	50 20	26	"	" 19, 10 0	α Pegasi	49 19
3	"	" 24, 10 20	ε Ursae maj.	52 28	27	"	" 19, 11 35	γ Orionis	49 54
4	"	Luty 21, 9 50	γ Orionis	54 4	28	"	" 23, 11 45	α Ursae maj.	53 53
5	"	Maj 31, 10 13	β Leonis	50 32	29	"	Grudź. 30, 9 36	α Andromedae	50 12
6	"	Czerwiec 1, 10 3	α Ophiuchi	50 52	30	"	" 30, 9 36	α Ursae maj.	52 2
7	"	" 1, 10 3	δ Leonis	50 18	31	1903	Styczeń 2, 10 0	α Canis min.	56 38
8	"	" 1, 10 3	δ Cygni	49 10	32	"	" 28, 9 0	ε Orionis	51 7
9	"	" 4, 9 55	α Cephei	56 5	33	"	Luty 27, 9 8	γ Orionis	51 43
10	"	" 4, 10 0	β Leonis	50 58	34	"	Marzec 26, 11 10	β Aurigae	53 19
11	"	" 4, 13 5	α Ursae maj.	52 57	35	"	" 30, 10 3	α Bootis	52 34
12	"	" 24, 9 25	δ Aquilae	52 12	36	"	Kwiecień 7, 9 25	α Canis min.	57 2
13	"	" 24, 9 25	η Bootis	53 47	37	"	" 22, 12 6	Mars	54 19
14	"	" 25, 9 38	β Cassiopejae	51 22	38	"	" 25, 8 55	α Aurigae	56 2
15	"	" 25, 9 38	α Ursae maj.	52 35	39	"	Maj 3, 8 30	α Aurigae	56 59
16	"	" 25, 10 14	β Ursae min.	53 22	40	"	" 3, 11 40	δ Cygni	51 37
17	"	Paźdz. 25, 10 14	β Aurigae	53 36	41	"	" Lipiec 3, 11 38	α Bootis	57 28
18	"	" 27, 9 20	α Lyrae	53 28	42	"	Paźdz. 26, 10 0	α Lyrae	58 50
19	"	Listopad 1, 12 30	β Geminorum	54 26	43	"	Listopad 10, 8 25	Jowisz	58 24
20	"	" 1, 12 30	α Orionis	54 58	44	"	" 10, 8 35	β Aurigae	57 28
21	"	" 5, 10 0	α Tauri	54 21	45	"	" 10, 8 45	α Lyrae	56 38
22	"	" 6, 10 0	β Ursae min.	54 14	46	"	" 21, 11 35	α Ursae maj.	55 59
23	"	" 6, 11 40	α Pegasi	56 41	47	"	" 29, 9 20	β Ursae min.	55 14
24	"	" 9, 11 45	α Geminorum	52 12	48	"	" 29, 11 5	α Ursae maj.	54 2

Ze wszystkich tych spostrzeżeń wynika jako średnia wartość odległości zenitalnej gwiazdy, która według szacowania znajduje się na środku łuku wierzchołkowego pomiędzy zenitem a kołem horyzontu,

$$z = 53^{\circ}31'.$$

Dla określenia β mamy więc równanie:

$$\sin\left(53^{\circ}31' - \frac{\beta}{2}\right) = \sin 53^{\circ}31' \cos \beta,$$

z którego otrzymuje się $\beta = 60^{\circ}44'$.

Dla otrzymania przybliżonej wartości odległości Δ , oblicza się dla pary gwiazd, których odległość była szacowana

$$\begin{aligned} \sin \mu_0 &= \sin z \cos \beta_0, & \sin \mu_0 &= \sin z' \cos \beta_0, \\ \zeta_0 &= z - \mu_0, & \zeta'_0 &= z' - \mu'_0 \end{aligned}$$

oraz

$$\cos \Delta_0 = \cos \zeta_0 \cos \zeta'_0 + \sin \zeta_0 \sin \zeta'_0 \cos (a-a').$$

Obliczając analogicznie dla drugiej pary gwiazd, których odległość według szacowania równa się odległości gwiazd poprzedniej pary, przybliżoną odległość Δ'_0 , mamy:

$$\Delta_0 + d\Delta = \Delta'_0 + d\Delta'.$$

Poprawki $d\Delta$ i $d\Delta'$ można przedstawić w postaci $cd\beta$, gdzie c jest funkcją ilości znanych, w sposób następujący. Oznaczmy $\cos (a-a') = K$, $\cos \Delta = x$, to mamy:

$$x = \cos \zeta \cos \zeta_1 + K \sin \zeta \sin \zeta_1$$

$$dx = -\cos \zeta \sin \zeta_1 d\zeta_1 - \sin \zeta \cos \zeta_1 d\zeta + K \sin \zeta \cos \zeta_1 d\zeta_1 + K \cos \zeta \sin \zeta_1 d\zeta$$

$$\zeta = z - \mu, \quad \zeta_1 = z_1 - \mu_1,$$

$$d\zeta = -d\mu, \quad d\zeta_1 = -d\mu_1,$$

$$\sin \mu = \sin z \cos \beta,$$

$$d\mu = -\frac{\sin z \sin \beta}{\cos \mu} d\beta = -\operatorname{tg} \mu \operatorname{tg} \beta d\beta.$$

(140)

$$(7) \quad d\zeta = \operatorname{tg} \mu \operatorname{tg} \beta \, d\beta = C_1 d\beta,$$

$$(8) \quad d\zeta_1 = \operatorname{tg} \mu_1 \operatorname{tg} \beta \, d\beta = C_1 d\beta,$$

$$\begin{aligned} dx &= C_1 (K \sin \zeta \cos \zeta_1 - \cos \zeta \sin \zeta_1) \, d\beta + C (K \cos \zeta \sin \zeta_1 - \sin \zeta \cos \zeta_1) \, d\beta \\ &= [\sin \zeta \cos \zeta_1 (C_1 K - C) + \cos \zeta \sin \zeta_1 (CK - C_1)] \, d\beta. \end{aligned}$$

Oznaczmy:

$$(9) \quad (C_1 K - C) \cos \zeta_1 = m \cos M,$$

$$(10) \quad (CK - C_1) \sin \zeta_1 = m \sin M,$$

$$(11) \quad dx = m \sin (M + \zeta) \, d\beta = A \, d\beta.$$

Dla otrzymania $d\Delta$ trzeba by jeszcze A podzielić przez $-\sin \Delta$, jednakowoż można też stosować wprost x i dx .

W tym wypadku z dwóch par gwiazd, których wzajemne odległości według szacowania są równe, otrzymuje się poprawkę $d\beta$ z równania:

$$(12) \quad x_0 + A \, d\beta = x'_0 + A' \, d\beta, \quad d\beta = -\frac{x'_0 - x_0}{A' - A}.$$

Do obliczenia owych przybliżonych wartości x_0 użyta została wartość $\beta_0 = 61^\circ 11'$, wpływająca z mniejszej liczby spostrzeżeń, aniżeli wyżej podana wartość $\beta_0 = 60^\circ 44'$, która otrzymana została, gdy znaczna część przybliżonych Δ już była obliczoną. Powtórzenie wszystkich obliczeń z nową wartością β_0 , aczkolwiek dokładniejszą, połączone by było z dosyć znacznym nakładem pracy, a nie przedstawiałoby istotnych korzyści, ponieważ różnica owych dwóch wartości β_0 jest niewielką i ostateczny wynik nie może ulegać zmianie.

W tabelce niżej podanej zestawione są wszystkie spostrzeżenia odnoszące się do szacowania równych odległości. Obok par obserwowanych załączone są wzajemne odległości rzeczywiste gwiazd (d), odległość zenitalna gwiazd każdej pary (z i z'), oraz odpowiadające im wartości ζ_0 i ζ'_0 , obliczone z wartością $\beta_0 = 61^\circ 11'$; dalej odległości na pozornym sklepieniu niebieskiem (Δ_0), logarytmy $\cos(a - a') = \log K$, a wreszcie logarytmy współczynników A według wzoru (11). Klamry oznaczają, że odległości Δ_0 , zawarte w nich, są według szacowania równe.

L. Rok	Data	G w i a z d y	d	ε	z'	$\log K$	ζ_0	ζ'_0	Δ_0	$\log A$
1	1902 Styczeń 22, 7 ^h 40 ^m	{ α Tauri— β Orionis β Orionis— α Can. maj. α Tauri— α Aurigae α Tauri— β Persei β Cassiop.— β Cassiop. β Cassiop.— α Ursae min. α Ursae min.— α Urs. maj. α Aurigae— α Gemin. }	26°31' 35°27' 23 40 62 6 30 43 35 27 16 39 30 50 35 27 11 18 32 55 11 18 31 50 31 14 31 50 39 10 28 43 39 10 54 43 29 49 35 27 45 17 16 36 39 31 50 53 18 44 39 31 32 37 18 55 39 31 56 24 17 45 39 31 56 54 19 15 39 31 51 44 28 43 39 50 39 23 29 5 39 50 66 23 31 14 39 50 52 12 27 9 39 50 28 20 28 8 39 50 64 56 16 36 39 50 50 53 15 7 50 53 66 3 15 39 66 3 57 30 14 3 57 30 43 33 21 25 43 33 38 45 15 17 38 45 52 2 18 5 81 2 63 4 18 37 63 4 44 34	620 6' 78 23 16 39 11 18 31 50 39 10 54 43 45 17 50 53 32 37 56 24 56 54 51 44 39 23 66 23 52 12 28 20 64 56 50 53 66 3 57 30 43 33 38 45 52 2 63 16 63 4 44 34	0.0000 9.9774 9.6781 9.7212 8.8619 9.7702 9.9204 9.9781 9.9787 9.9459 9.9844 9.9915 9.9657 9.8436 9.9824 9.8794 9.8473 9.9819 9.9792 9.9851 9.9998 9.9285 9.9925 9.9892 9.9997 9.9996	19°13' 36°53' 36 53 50 12 19 29 19 13 8 43 16 49 19 13 5 53 16 52 5 53 17 6 17 38 17 6 21 27 17 39 21 27 31 32 17 45 8 43 25 15 17 8 22 44 30 37 11 8 22 44 17 33 10 48 22 44 32 44 12 11 22 44 33 5 11 11 22 44 29 29 11 49 21 51 21 34 16 31 21 51 39 55 19 45 21 51 29 42 18 57 21 51 15 7 15 21 21 51 39 3 18 58 21 51 28 23 9 50 28 53 39 55 11 32 39 55 33 31 10 57 33 31 24 9 9 26 24 9 21 11 12 33 21 11 29 42 9 40 29 42 37 46 10 42 52 36 37 37 15 2 37 37 24 48 12 52	8.9949 ⁿ 9.1496 ⁿ 9.1247 ⁿ 8.8622 ⁿ 9.1750 ⁿ 9.1498 ⁿ 9.0891 ⁿ 9.1012 ⁿ 8.6695 ⁿ 8.7151 ⁿ 8.7190 ⁿ 8.6575 ⁿ 8.7461 ⁿ 9.0867 ⁿ 9.0708 ⁿ 9.1746 ⁿ 9.0293 ⁿ 9.0444 ⁿ 8.5416 ⁿ 8.5936 ⁿ 8.5635 ⁿ 8.4433 ⁿ 8.8369 ⁿ 8.5304 ⁿ 8.6722 ⁿ 8.4974 ⁿ 8.6779 ⁿ			
2	" 24, 9 ^h 3 ^m	{ α Ursae min.— β Urs. min. " — A Cassiop. " — γ Urs. min. " — χ Draconis " — β Cephei }	16 36 39 31 50 53 18 44 39 31 32 37 18 55 39 31 56 24 17 45 39 31 56 54 19 15 39 31 51 44	39 31 32 37 56 24 56 54 51 44	9.9787 9.9459 9.9844 9.9915 9.9657	22 44 30 37 11 8 22 44 17 33 10 48 22 44 32 44 12 11 22 44 33 5 11 11 22 44 29 29 11 49	8.6695 ⁿ 8.7151 ⁿ 8.7190 ⁿ 8.6575 ⁿ 8.7461 ⁿ			
3	" 24, 10 ^h 4 ^m	{ α Ursae min.— α Urs. maj. " — η Draconis " — β Cassiop. " — h Urs. maj. }	28 43 39 50 39 23 29 5 39 50 66 23 31 14 39 50 52 12 27 9 39 50 28 20	39 23 66 23 52 12 28 20	9.8436 9.9824 9.8794 9.8473	21 51 21 34 16 31 21 51 39 55 19 45 21 51 29 42 18 57 21 51 15 7 15 21	9.0867 ⁿ 9.0708 ⁿ 9.1746 ⁿ 9.0293 ⁿ			
4	" 24, 10 ^h 11 ^m	{ α Ursae min.— β Urs. min. β " — η Draconis η Draconis— χ Draconis χ " — δ Ursae min. δ Ursae min.— A Cassiop. A Cassiop.— β Cassiop. }	16 36 39 50 50 53 15 7 50 53 66 3 15 39 66 3 57 30 14 3 57 30 43 33 21 25 43 33 38 45 15 17 38 45 52 2 18 5 81 2 63 4	50 53 66 3 57 30 43 33 38 45 52 2 63 4	9.9792 9.9851 9.9998 9.9285 9.9925 9.9892	21 51 28 23 9 50 28 53 39 55 11 32 39 55 33 31 10 57 33 31 24 9 9 26 24 9 21 11 12 33 21 11 29 42 9 40 29 42 37 46 10 42	8.5416 ⁿ 8.5936 ⁿ 8.5635 ⁿ 8.4433 ⁿ 8.8369 ⁿ 8.5304 ⁿ 8.6722 ⁿ 8.4974 ⁿ			
5	" 24, 10 ^h 15 ^m	{ α Cygni— α Cephei }	18 37 63 4 44 34	44 34	9.9997 9.9996	52 36 37 37 15 2 37 37 24 48 12 52	8.4974 ⁿ 8.6779 ⁿ			

6	1902	Styczeń	24, 10 ^h 16 ^m	{ α Ursae min.— α Urs. maj. { α maj.— η { α Lyrae— η Draconis { η Draconis— η Ursae maj. { α Aurigae— α Ursae min. { α Ursae min.— η Urs. maj. { α Ursae min.— α Urs. maj. { α Ursae min.— γ Cassiop. { α Ursae min.— ε Urs. maj. { α Virginis— α Bootis { α Bootis— ζ Ursae maj. { α Geminorum— α Ur. min. { α Lyrae— α Ursae min. { γ Cassiop.— α Ursae min. { α Ursae min.— β Urs. maj. { α Aurigae— γ Cassiop. { γ Cassiopejae— α Cygni { γ Ursae min.— ζ Urs. maj. { α Ursae min.— γ Draconis { β Ursae min.— α Cygni { γ Draconis— α Urs. min. { α Ursae maj.— α Urs. min. { α Ursae min.— ε Cassiop. { α Lyrae— α Ursae min. { α Ursae min.— α Aurigae { α Bootis— α Virginis { α Virginis— β Leonis { α Bootis— β Leonis { α Ursae min.— α Cephei { α Cephei— γ Cygni { ε Bootis— α Ophiuchi { α Ophiuchi— α Aquilae	25 49 37 28 63 16 9,8365 21°51' 20°25' 16°29' 9,0855 ^m 30 33 73 25 43 18 9,9975 45 54 24 0 21 40 8,9660 ^m 35 39 43 18 67 52 9,9281 24 0 41 21 24 0 9,2589 ^m 43 26 55 54 41 11 9,7466 32 22 22 41 26 40 9,4435 ^m 41 25 41 11 25 30 9,3963 22 41 13 31 23 10 9,3848 ^m 28 43 41 11 67 52 9,9881 22 41 41 21 19 52 9,0521 ^m 29 5 41 11 43 18 9,8587 22 41 24 0 17 3 9,1014 ^m 28 37 41 17 69 56 9,9997 22 47 43 1 20 17 9,0352 ^m 34 43 41 17 7 15 9,9665 22 47 3 46 19 20 9,2275 ^m 32 48 61 7 35 11 9,9462 37 9 19 3 21 57 9,2046 ^m 37 0 35 11 8 4 9,1217 ^m 19 3 4 11 20 4 9,2763 ^m 57 56 58 32 41 21 9,3924 34 15 22 47 35 19 9,6793 ^m 51 34 60 44 41 21 9,6452 35 52 22 47 32 5 9,5854 ^m 28 37 69 56 41 21 9,9997 43 1 22 47 20 17 9,0352 ^m 34 5 41 21 16 46 9,7597 22 47 8 46 19 3 9,2145 ^m 39 36 72 11 69 56 9,8717 44 52 43 1 28 47 9,3772 ^m 39 32 69 56 67 5 9,8675 43 1 40 43 28 6 9,3786 ^m 20 54 24 22 7 33 9,7601 12 54 3 55 11 6 9,7841 ^m 18 55 24 22 41 21 9,9830 12 54 22 47 10 57 8,7129 ^m 29 33 24 56 33 12 9,6828 13 12 17 54 16 11 9,0946 ^m 27 42 33 12 59 44 9,9913 17 54 35 8 17 53 9,0363 ^m 28 43 30 26 41 21 9,8366 16 18 22 47 16 22 9,0795 ^m 25 35 41 21 66 43 9,9988 22 47 40 26 17 46 8,9516 ^m 51 34 44 44 41 21 9,2785 24 54 22 47 29 52 9,5799 ^m 43 26 41 21 77 44 9,9424 22 47 49 38 31 10 9,3908 ^m 32 48 53 2 71 5 9,9316 30 23 43 57 22 56 9,1787 ^m 33 25 71 5 48 8 9,9432 43 57 27 6 24 5 9,1811 ^m 27 18 48 8 53 2 9,8434 22 6 30 23 21 47 9,2762 ^m 35 12 41 21 51 14 9,9100 22 47 29 9 16 34 9,0494 ^m 23 50 51 14 57 53 9,9450 29 9 33 47 15 17 8,9437 ^m 42 7 22 23 49 47 9,6942 11 48 28 11 24 25 9,3721 ^m 33 37 49 47 65 42 9,9111 28 11 39 38 22 25 9,2272 ^m
7	"	Kwiecień	8, 10 ^h 0 ^m		
8	"	"	8, 10 ^h 5 ^m		
9	"	"	8, 10 ^h 5 ^m		
10	"	"	30, 10 ^h 0 ^m		
11	"	"	30, 10 ^h 10 ^m		
12	"	Maj	11, 9 ^h 25 ^m		
13	"	"	11, 9 ^h 25 ^m		
14	"	"	11, 10 ^h 7 ^m		
15	"	"	30, 9 ^h 25 ^m		
16	"	"	30, 9 ^h 51 ^m		
17	"	"	30, 9 ^h 55 ^m		
18	"	"	30, 9 ^h 55 ^m		
19	"	"	30, 10 ^h 0 ^m		
20	"	"	31, 10 ^h 5 ^m		
21	"	"	31, 10 ^h 15 ^m		

L. Rok	Data	G w i a z d y	d	z	z'	lg K	ζ ₀	ζ' ₀	Δ ₀	lg A
22	1902	Czerwiec 1, 9 ^h 40 ^m	28 ⁰ 37'	66 ^o 6'	41 ^o 21'	9,9775	39 ⁰ 57'	22 ⁰ 47'	19 ⁰ 27'	9,0598 ⁿ
		{ α Ursae min.—ε Urs. maj.	34 43	41 21	14 35	9,7581	22 47	7 37	19 23	9,2303 ⁿ
23	"	Lipiec 25, 9 ^h 30 ^m	23 10	80 30	64 41	9,9786	52 7	38 51	18 17	8,8301 ⁿ
		{ γ Cassiop.—α Cephei	25 15	64 41	44 27	9,9761	38 51	24 43	17 7	8,9587 ⁿ
24	"	" 25, 9 ^h 30 ^m	17 31	82 23	80 30	9,9791	53 50	52 7	14 10	8,6510 ⁿ
		{ α Aurigae—α Persei	19 38	80 30	66 39	9,9859	52 7	40 23	15 42	8,6722 ⁿ
25	"	" 25, 9 ^h 35 ^m	35 42	41 8	22 41	9,6643	22 39	11 58	20 0	9,2583 ⁿ
		{ α Ursae min.—ζ Urs. maj.	37 0	22 41	35 41	9,3399	11 58	19 21	20 15	9,2850 ⁿ
26	"	" 25, 9 ^h 35 ^m	29 4	53 6	44 27	9,9006	30 26	24 43	17 52	9,1073 ⁿ
		{ ε Cygni—α Cephei	29 39	44 27	64 30	9,9488	24 43	38 42	19 44	9,1077 ⁿ
27	"	" 25, 9 ^h 50 ^m	44 41	45 9	41 8	9,5859	25 10	22 39	26 4	9,4633 ⁿ
		{ α Ursae min.—η Urs. maj.	41 25	41 8	22 3	9,3226	22 39	11 37	23 3	9,3828 ⁿ
28	"	Paźdz. 25, 10 ^h 0 ^m	39 25	28 40	39 0	9,4777	15 18	21 20	21 54	9,3445 ⁿ
		{ α Persei—α Ursae min.	34 43	39 0	73 24	9,9977	21 20	45 53	24 44	9,1938 ⁿ
29	"	" 25, 10 ^h 0 ^m	32 48	6 59	39 0	9,9557	3 37	21 20	19 17	9,1781 ⁿ
		{ α Cassiop.—α Ursae min.	28 43	39 0	66 51	9,9945	21 20	40 32	19 42	9,0526 ⁿ
30	"	" 25, 10 ^h 0 ^m	29 49	47 53	76 9	9,9920	26 56	48 14	22 16	9,0455 ⁿ
		{ α Aurigae—α Geminorum	36 9	47 53	13 38	9,9496	26 56	7 7	20 51	9,2650 ⁿ
31	"	" 25, 10 ^h 8 ^m	22 36	53 36	76 9	9,9998	30 46	48 14	17 30	8,7770 ⁿ
		{ β Aurigae—α Geminorum	26 24	53 36	28 40	9,9873	30 46	15 18	16 18	9,0002 ⁿ
32	"	" 25, 10 ^h 16 ^m	30 43	47 53	58 33	9,9061	26 56	34 16	19 35	9,1565 ⁿ
		{ α Aurigae—α Tauri	26 31	58 33	83 58	9,9957	34 16	55 19	21 47	8,8379 ⁿ
33	"	" 27, 9 ^h 35 ^m	38 9	65 42	33 5	9,9496	39 38	17 50	24 54	9,3055 ⁿ
		{ α Aquilae—α Cygni	46 15	33 5	52 12	9,6154	17 50	29 49	27 17	9,4875 ⁿ
34	"	Listopad 5, 10 ^h 0 ^m	33 56	40 56	48 16	9,8254	22 31	27 9	20 2	9,2341 ⁿ
		{ η Tauri—β Aurigae	26 28	48 16	75 10	9,9996	27 9	47 23	20 16	8,9521 ⁿ
35	"	" 5, 10 ^h 0 ^m	34 9	64 50	75 42	9,9158	38 58	47 51	25 2	9,2388 ⁿ
		{ β Aurigae—β Geminorum	31 16	75 42	87 50	9,9411	47 51	59 2	25 47	9,1004 ⁿ
		{ α Lyrae—α Aquilae								
		{ α Aquilae—Jowisz								

L. Rok	Data	G w i a z d y	d	z	z'	$\log K$	ζ_0	ζ^0	Δ_0	$\log A$
49 1903	Luty 27, 8 ^h 42 ^m	{ α Bootis—punkt A *) { Punkt A— β Ursae min.	24 ^{020'}	84 ^{050'}	61 ^{023'}	9,9970	56 ^{09'}	36 ^{021'}	20 ^{040'}	8,7532 ^u
50 "	" 27, 8 ^h 42 ^m	{ α Bootis—punkt B **) { Punkt B— α Ursae min.	34 9	61 23	48 36	9,8866	36 21	27 24	22 10	9,2550 ^u
51 "	Marzec 2, 9 ^h 0 ^m	{ α Bootis— η Ursae maj. { η Ursae maj.— α Urs. min.	43 11	64 35	40 24	9,8371	38 47	22 12	27 49	9,4306 ^a
52 "	" 26, 11 ^h 16 ^m	{ α Lyrae— α Coronae { α Coronae— ζ Ursae maj.	30 34	80 21	55 11	9,9757	51 59	31 52	23 36	9,0571 ^u
53 "	" 26, 11 ^h 16 ^m	{ α Virginis— α Bootis { α Bootis— ζ Ursae maj.	41 25	55 11	40 15	9,7726	31 52	22 6	25 12	9,4026 ^a
54 "	" 26, 11 ^h 28 ^m	{ β Aurigae— β Geminorum { β Geminorum— α Leonis	39 43	70 26	50 56	9,8825	43 25	28 57	27 11	9,3618 ^u
55 "	" 27, 10 ^h 8 ^m	{ α Canis maj.— α Can. min. { α Canis min.— α Orionis	36 56	50 56	17 36	9,9049	28 57	9 13	22 10	9,3068 ^u
56 "	" 30, 9 ^h 25 ^m	{ α Canis maj.— { α Leonis—Mars	32 48	65 1	44 1	9,9307	39 7	24 27	21 44	9,1943 ^u
57 "	" 30, 10 ^h 0 ^m	{ α Aurigae— β Geminorum { β Geminorum— α Leonis	37 0	44 1	17 36	9,7311	24 27	9 13	20 52	9,2864 ^u
58 "	" 30, 10 ^h 0 ^m	{ α Canis min.— α Leonis { α Leonis—Mars	30 42	44 1	52 14	9,8827	24 27	29 50	18 45	9,1540 ^u
59 "	Kwiecień 7, 9 ^h 25 ^m	{ α Canis maj.— α Canis maj. { α Canis min.— α Orionis	26 28	56 31	50 34	9,9272	32 49	28 43	16 42	9,0338 ^u
60 "	Maj 3, 11 ^h 40 ^m	{ α Aquilae— α Lyrae { α Lyrae— α Coronae	37 4	50 34	42 28	9,8005	28 43	23 28	22 17	9,3199 ^u
			25 38	82 40	57 2	0,0000	54 6	33 10	20 55	8,8211 ^u
			25 54	57 2	70 44	9,9585	33 10	43 40	1 24	8,9940 ^u
			27 3	82 40	70 44	9,9573	54 6	43 40	21 24	9,0377 ^u
			40 34	32 18	37 26	9,4344	17 22	20 24	22 39	9,3703 ^u
			38 28	37 26	59 48	9,8633	20 24	35 10	24 5	9,3341 ^u
			34 33	51 3	38 41	9,8356	29 2	21 9	20 42	9,1213 ^u
			37 4	38 41	37 49	9,6751	21 9	20 37	21 5	9,3000 ^u
			37 25	5 5	37 49	9,85 8	33 56	20 37	23 17	9,3134 ^u
			38 28	37 49	55 39	9,8235	20 37	32 12	23 30	9,3375 ^u
			25 38	57 2	82 40	0,0000	33 10	54 6	20 55	8,8211 ^u
			27 3	82 40	70 44	9,9573	54 6	43 40	21 24	9,0377 ^u
			34 9	77 28	44 44	9,9912	49 24	24 54	25 23	9,1597 ^u
			39 43	44 44	26 16	9,6277	24 54	13 57	22 35	9,3522 ^u

61	1903	"	6,	9 ^h	0 ^m	{ α Virginis— α Bootis	32°48'	63°25'	40°43'	9,9342	37°53'	22°23'	21°26'	9,2480 ⁿ
		"	6,	9 ^h	0 ^m	{ α Bootis— ε Ursae maj.	39 46	40 43	10 51	9,2964	22 23	5 39	21 56	9,3424 ⁿ
62	"	"	6,	9 ^h	45 ^m	{ α Persei— β Aurigae	26 24	75 2	63 28	9,9556	47 17	37 55	19 28	9,0081 ⁿ
		"	6,	9 ^h	45 ^m	{ β Aurigae— β Geminorum	26 28	63 28	59 25	9,9381	37 55	34 54	17 51	9,0421 ⁿ
63	"	"	6,	9 ^h	45 ^m	{ α Persei— α Aurigae	17 31	75 2	67 44	9,9810	47 17	41 14	13 9	8,6447 ⁿ
		"	6,	9 ^h	45 ^m	{ α Aurigae—Wenus	21 26	67 44	82 1	9,9915	41 14	53 30	14 47	8,5494 ⁿ
64	"	Paźdz.	26,	10 ^h	0 ^m	{ α Piscis austr.—Jowisz	22 31	82 7	59 47	9,9994	53 36	35 10	18 32	8,6997 ⁿ
		"	26,	10 ^h	0 ^m	{ Jowisz α Pegasi	27 43	59 47	35 13	9,9783	35 10	19 5	17 53	9,0414 ⁿ
65	"	Listopad 10,	8 ^h	40 ^m		{ α Persei— α Ursae min.	39 25	31 54	39 3	9,5319	17 8	21 22	22 6	9,3471 ⁿ
		"	8 ^h	40 ^m		{ α Ursae min.— ε Urs. maj.	34 43	39 3	73 6	9,9952	21 22	45 38	24 42	9,1958 ⁿ

*) Spółrzędne punktu A : $\alpha = 13^h 20^m$, $\delta = 41^{\circ} 0'$.

***) Spółrzędne punktu B : $\alpha = 14^h 22^m$, $\delta = 48^{\circ} 0'$.

Z zestawienia powyższego widać przedewszystkiem, że prawdziwe odległości (d) gwiazd, których odległości pozorne wydawały się równymi, w ogólności bardziej się różnią od siebie, aniżeli odległości Δ_0 , obliczone na podstawie przyjętego β_0 . Średnia wartość różnic pomiędzy odpowiedniami d wynosi $3^{\circ}30'$, średnia zaś wartość różnic odpowiednich Δ_0 wynosi tylko $1^{\circ}41'$, a więc zaledwie 0.48 poprzedniej. Wynika stąd, że przyjęty kształt pozornego sklepienia niebieskiego znacznie lepiej zgadza się z obserwacją wrażeniową bez przyrządów pomiarowych, aniżeli kształt półkulisty. Różnice między odpowiedniami Δ_0 są jednakowoż dosyć znaczne, a pochodzą one z dwóch źródeł. Po pierwsze, przyjęta wartość β_0 nie jest dokładną wartością kąta, określającego wielkość odcinka, w postaci którego widziane jest sklepienie niebieskie; po drugie, tkwią w tych różnicach błędy szacowania. O stosunkowej wielkości błędów, pochodzących z tych dwóch różnych źródeł, nie mamy żadnego pojęcia. Przyjmując, że szacowania są bezbłędne, a całe różnice są skutkiem niedokładnego β_0 , mielibyśmy, jak wyżej, do określenia β dla każdej pary równanie

$$x_0 + A d\beta = x'_0 + A' d\beta.$$

Przy większej liczbie par gwiazd mielibyśmy odpowiednią liczbę takich równań, które trzeba by rozwiązać metodą najmniejszych kwadratów. Z każdej pary lub grupy szacowań wypadła by inna wartość na $d\beta$, a średnia wartość, otrzymana ze wszystkich spostrzeżeń $d\beta$ z uwzględnieniem wagi, byłaby najprawdopodobniejszą wartością poszukiwanej poprawki. Odpowiadałoby to oczywiście hipotezie, że pewna wielkość błędu szacowania dla wszystkich spostrzeżeń jest jednakowo prawdopodobna, co znaczy, że naprzykład wielkość błędu jest niezależna od odległości gwiazd.

Taka hipoteza jednakowoż już z góry nie wydaje się prawdopodobną, a z drugiej strony, postępowanie rachunkowe według równania powyższego nie może dać wyników dokładnych. Widzimy mianowicie, że współczynniki A posiadają wszędzie małą wartość i wszędzie jednakowy znak. Różnica $A' - A$, która przy wyznaczeniu $d\beta$ występuje w mianowniku, jest więc bardzo mała, co pociąga za sobą wielkie wartości dla $d\beta$, wielkości, które, gdyby były tego samego rzędu co rzeczywista poprawka $d\beta$, niezależna od błędów szacowania, nie pozwoliłyby na stosowanie wzorów różniczkowych. Jednakowoż owe $d\beta$, chociaż posiadają zawsze znaczną wartość bezwzględną, różnią się znakami, co świadczy, że przeważną część różnic pomiędzy odpowiedniami Δ_0 przypisać należy błędom szacowania; różnice skutkiem niedokładnego β są niewielkie, gdyż nawet gdyby rzeczywiste β od przyjętego β_0 różniło się znacznie, wpływ tej różnicy na Δ wskutek małych współczynników A , byłby stosunkowo niewielki.

Stosowanie więc równania (12) wtedy tylko byłoby uprawnione i prowadziło do celu, gdyby można było z wartości x usunąć błąd szacowania. Jednakże o wielkości tego błędu nic nie wiadomo, wyznaczenie jego wymaga przede wszystkim dokładnej znajomości wielkości β .

Chcąc więc w tych warunkach znaleźć najprawdopodobniejszą wartość $d\beta$, wypływającą ze wszystkich spostrzeżeń, należy rozwiązać zagadnienie następujące. Mamy funkcje:

$$(y) = \varphi(a, a_1, a_2, \dots, x_0),$$

$$(y_1) = \varphi(b, b_1, b_2, \dots, x_0),$$

gdzie a_k, b_k są parametrami stałymi, x_0 zaś szczególną wartością zmiennej x . Niech będzie dalej $x_1 = x_0 + \Delta x$ oraz

$$y = \varphi(a, a_1, a_2, \dots, x_1),$$

$$y_1 = \varphi(b, b_1, b_2, \dots, x_1).$$

Wartości funkcji (y) i (y_1) są obliczone i znane, wartości zaś y i y_1 są nieznanne, tylko według obserwacji jest $y = y_1$. W rzeczywistości wszakże $y - y_1 = c$, a więc c jest błędem szacowania. Wartość szczególna zmiennej x_1 , jest nieznaną i ma być wyznaczona, wiadomo tylko, że x_1 różni się od znanej ilości x_0 o niewielką wartość Δx . Mamy więc:

$$y = (y) + \varphi'(a, a_1, a_2, \dots, x_0) \cdot \Delta x = (y) + \varphi'_a \cdot \Delta x,$$

$$y_1 = (y_1) + \varphi'(b, b_1, b_2, \dots, x_0) \cdot \Delta x = (y_1) + \varphi'_b \cdot \Delta x$$

i otrzymujemy:

$$y - y_1 = (y) - (y_1) + (\varphi'_a - \varphi'_b) \cdot \Delta x,$$

albo:

$$c = A + B \cdot \Delta x.$$

W tem równaniu A i B są ilościami znanymi, niewiadomymi zaś są c i Δx .

Jeżeli istnieje większa liczba spostrzeżeń, to mamy szereg równań:

$$c_1 = A_1 + B_1 \Delta x,$$

$$c_2 = A_2 + B_2 \Delta x,$$

$$c_3 = A_3 + B_3 \Delta x,$$

.....

(149)

Przy dowolnej liczbie równań n będzie zawsze n niewiadomych wartości c_i oraz jeszcze Δx , t. j. więcej niewiadomych aniżeli równań. Gdyby obserwacje dotyczyły tej samej wielkości, to zgodnie z zasadą teorii błędów, możnaby dodać warunek:

$$c_1 + c_2 + c_3 + \dots + c_n = 0$$

i byłyoby wówczas:

$$\Delta x = - \frac{A_1 + A_2 + A_3 + \dots + A_n}{B_1 + B_2 + B_3 + \dots + B_n}.$$

Jednakowoż obserwacjom podlegały łuki, najrozmaiciej położone i posiadające długość różną, a błąd średni szacowania niewątpliwie zależy od długości szacowanych łuków, zasady więc powyższej zastosować nie można.

Według obserwacji jest $y = y_1$, ale w rzeczywistości y różni się od y_1 . Najprawdopodobniejsza wartość na y i y_1 , wpływająca ze spostrzeżeń, jest:

$$y_m = \frac{y + y_1}{2},$$

najprawdopodobniejsza wartość niewiadomej x_m wyznaczy się z równania:

$$\varphi(a, a_1, \dots, x_m) = \varphi(b, b_1, \dots, x_m),$$

a $\Delta x_m = x_m - x_0$ jest najprawdopodobniejszą wartością niewiadomej Δx .

Ale wartość y_m jest nieznana, możemy tylko zastosować wartość

$$(y_m) = \frac{(y) + (y_1)}{2}.$$

Jeżeli obliczymy (Δx_m) z równań

$$(1) \quad (y_m) = (y) + \varphi'_a \cdot (\Delta x_m); \quad (\Delta x_m)_1 = \frac{(y_m) - (y)}{\varphi'_a},$$

$$(2) \quad (y_m) = (y_1) + \varphi'_b \cdot (\Delta x_m); \quad (\Delta x_m)_2 = \frac{(y_m) - (y_1)}{\varphi'_b},$$

to wpływające stąd najprawdopodobniejsze

$$(\Delta x_m) = \frac{1}{2} \left(\frac{(y_m) - (y)}{\varphi'_a} + \frac{(y_m) - (y_1)}{\varphi'_b} \right)$$

(150)

różni się od wartości Δx_m o wielkość tego samego rzędu co $y_m - (y_m)$. A że:

$$y_m - (y_m) = \frac{\varphi'_a + \varphi'_b}{2} \cdot \Delta x,$$

więc jeżeli współczynnik przy Δx jest małym ułamkiem, to i różnica między Δx_m a (Δx_m) jest tylko małym ułamkiem Δx . W rzeczywistości, w naszym zagadnieniu współczynniki A , przedstawiające wartości pochodnych φ' , są małe, możemy więc obliczone wartości odległości Δ_0 łączyć w średnie arytmetyczne i obliczać poprawki przyjętej wartości β w sposób następujący:

Niechaj będą

$$x_1, x_2, \dots, x_n,$$

wartości dostaw odległości Δ_0 , należących do siebie, oraz

$$x_m = \frac{x_1 + x_2 + \dots + x_n}{n},$$

$$x_k - x_m = \Delta x_k = A_k \Delta \beta_k.$$

Biorąc średnią arytmetyczną ze wszystkich wartości $\Delta \beta_k = \frac{\Delta x_k}{A_k}$, otrzymujemy jako wynik z każdej grupy szacowań:

$$\Delta \beta = \frac{1}{n} \sum \left(\frac{\Delta x_k}{A_k} \right),$$

przyczem waga takiego wyniku odpowiada liczbie n szacowań. Ze wszystkich szacowań odległości wpływa 65 takich wartości $\Delta \beta$, a jako ogólny wynik ze wszystkich otrzymuje się $\Delta \beta = +8'$, czyli $\beta = 61^\circ 19'$. Mamy więc:

1) z szacowań połowy łuku między zenitem a poziomem:

$$\beta = 60^\circ 44', \text{ waga } 48 \text{ (liczba szacowań)},$$

2) z szacowania równych łuków między gwiazdami:

$$\beta = 61^\circ 19', \text{ waga } 156 \text{ (liczba wszystkich } \Delta \text{)}.$$

Przez połączenie tych wyników otrzymujemy:

$$\beta = 61^\circ 11', \text{ waga } 204,$$

t. j. wynik ten sam, który przypadkowo był wzięty za podstawę obliczenia przybliżonych pozornych odległości.

Pozostaje jeszcze zużytkować porównania wysokości gwiazd z odległościami tychże gwiazd od innych. W tych spostrzeżeniach według szacowania jest:

$$\beta - \zeta = \Delta,$$

gdzie:

$$\cos \Delta = \cos \zeta \cos \zeta_1 + \sin \zeta \sin \zeta_1 \cos (a - a_1) = x.$$

Ponieważ:

$$\frac{dx}{d\beta} = A, \quad \text{więc} \quad \frac{d\Delta}{d\beta} = -\frac{A}{\sin \Delta}.$$

Dla wysokości jest:

$$d(\beta - \zeta) = d\beta - C d\beta = (1 - C) d\beta.$$

Przyjmując β_0 jako odległość zenitu od horyzontu, otrzymamy, zamiast wysokości, pozorną odległość od horyzontu $\chi_0 = \beta_0 - \zeta_0$. W zestawieniu niżej załączonym w rubryce D podane są albo owe wartości χ_0 , albo Δ_0 , zależnie od tego, czy szacowana była wysokość czy odległość. W sposób podobny w rubryce d podane są prawdziwe odległości lub też wysokości gwiazd, a w rubryce k — logarytmy współczynników — $\frac{A}{\sin \Delta}$ lub $(1 - C)$. Wartości $\log K$ w przypadku szacowanych wysokości oczywiście równają się zeru. Zresztą znaczenie poszczególnych rubryk jest takie same, jak w poprzednim zestawieniu. Wszystkie daty obserwacji odnoszą się do roku 1903.

L ₄	D a t a	G w i a z d y	log K	d	ζ ₀	ζ' ₀	D	k
1	Marzec 26, 11 ^h 15 ^m	{ α Virginis		24 ^o 59'	39 ^o 7'		22 4	9.0693
		{ α Virginis — α Bootis	9.9307	32 48	"	24 ^o 27'	21 44	9.5683
2	" 26, 11 ^h 21 ^m	{ α Aurigae		30 4	34 17		26 54	9.2164
		{ α Aur.—α Ursae min.	9.7873	43 26	"	22 43	26 26	9.7841
3	" 26, 11 ^h 24 ^m	{ α Canis min.		22 44	40 52		20 19	8.9903
		{ α Can. min.—α Gemin.	9.9647	26 39	"	27 27	18 20	9.5373
4	" 27, 10 ^h 50 ^m	{ α Canis min.		26 54	37 38		23 33	9.1278
		{ α Can. min.—α Leonis	9.8935	37 25	"	21 49	24 6	9.6973
5	" 31, 8 ^h 25 ^m	{ α Orionis		32 35	33 27		27 44	9.2823
		{ α Orionis—α Aurigae	9.8285	39 27	"	20 15	24 18	9.7427
6	Kwiec. 22, 12 ^h 6 ^m	{ α Virginis		29 16	35 52		25 19	9.1976
		{ α Virginis—α Bootis	9.9791	32 48	"	16 9	20 59	9.6280

L.	Data	Gwiazdy	log K	d	ζ_0	ζ'_0	D	k
7	Kwiec. 25, 9 ^h 0 ^m	α Canis min.		27° 0'	37° 34'		23 37'	9.1323
		α Can. min.— α Leonis	9.8928	37 25	"	21° 49'	24 5	9.6975
8	Maj 3, 8 ^h 30 ^m	Wenus		18 9	44 35		16 36	8.8000
		Wenus— α Aurigae	9.9801	21 16	"	32 58	15 46	9.3665
9	" 3, 9 ^h 0 ^m	α Persei		19 30	43 28		17 43	8.8603
		α Persei— δ Cassiop.	9.9705	19 38	"	42 0	14 11	9.3923
10	" 3, 9 ^h 5 ^m	α Canis min.		20 45	42 27		18 44	8.9134
		α Can. min.— β Gemin.	9.9686	26 14	"	28 43	18 25	9.4902
11	" 3, 9 ^h 35 ^m	α Virginis		28 1	36 48		24 23	9.1623
		α Virginis— α Bootis	9.9393	32 48	"	20 29	21 11	9.6330
12	" 3, 9 ^h 35 ^m	α Persei		16 30	45 58		15 13	8.7202
		α Persei— α Aurigae	9.9816	17 31	"	39 20	13 1	9.2622
13	" 3, 11 ^h 35 ^m	α Virginis		28 11	36 40		24 31	9.1664
		α Virginis— α Bootis	9.9893	32 48	"	16 9	21 10	9.6212
14	" 3, 13 ^h 30 ^m	α Aquilae		29 44	35 31		25 40	9.2098
		α Aquilae— α Cygni	9.8535	3 1	"	24 7	24 10	9.7227
15	" 6, 9 ^h 0 ^m	α Virginis		26 35	37 53		23 18	9.1193
		α Virginis— α Bootis	9.9342	32 48	"	22 23	21 26	9.6852
16	" 6, 9 ^h 0 ^m	α Canis min.		20 45	42 27		18 44	8.9133
		α Can. min.— β Gemin.	9.9706	26 14	"	29 41	17 32	9.7512
17	" 6, 9 ^h 0 ^m	ϵ Cassiopejae		25 15	38 54		22 17	9.0770
		ϵ Cassiop.— α Ur. min.	9.9887	25 35	"	22 44	17 24	9.9150
18	" 6, 9 ^h 0 ^m	α Aurigae		27 21	37 18		23 53	9.1424
		α Aurigae— α Gemin.	9.9230	29 49	"	29 9	19 38	9.6046
19	" 6, 9 ^h 5 ^m	α Persei		18 6	44 37		16 34	8.7952
		α Persei— α Aurigae	9.9825	17 31	"	37 18	12 49	9.1890
20	" 6, 9 ^h 45 ^m	α Virginis		28 53	36 9		25 2	9.1867
		α Virginis— α Bootis	9.9462	32 48	"	19 3	21 4	9.6320
21	Paźdz. 26, 10 ^h 0 ^m	α Ursae maj.		23 9	40 32		20 39	9.0043
		α Ur. maj.— α Ur. min.	9.9945	28 43	"	21 20	19 42	9.5018
22	" 26, 10 ^h 0 ^m	Jowisz		30 13	35 10		26 1	9.2235
		Jowisz— α Andromed.	9.8665	39 10	"	41 55	26 59	9.7128
23	Listop. 10, 8 ^h 25 ^m	α Aquilae		26 27	37 59		23 12	9.1153
		α Aquilae— α Lyræ	9.8929	34 9	"	30 47	22 34	9.6668
24	" 10, 8 ^h 25 ^m	α Tauri		23 47	40 2		21 9	9.0265
		α Tauri— α Aurigae	9.9274	30 43	"	39 59	20 33	9.5512
25	" 10, 8 ^h 55 ^m	α Tauri		28 36	36 22		24 49	9.1813
		α Tauri— α Persei	9.9443	36 20	"	15 49	23 32	9.6870
26	" 21, 11 ^h 35 ^m	α Canis min.		23 28	40 9		21 2	9.0212
		α Can. min.— α Gem.	9.9710	26 39	"	25 34	18 13	9.5103

Tu średnia wartość różnicy odpowiednich d wynosi $5^{\circ} 43'$, zaś różnica odpowiednich D —tylko $2^{\circ} 1'$, czyli zaledwie 0.35 poprzedniej. Gdy wszakże odległości d od odpowiednich h są w ogólności większe, to odległości Δ_0 są w ogólności mniejsze od χ_0 ; przeciętna różnica $d-h$ wynosi $+5^{\circ} 40'$, przeciętna zaś różnica $\Delta_0-\chi_0$ jest $-1^{\circ} 40'$. Różnica ta znikła by, gdyby przypuścić, że wysokości liczone były nie od samego poziomu astronomicznego, lecz od almukantaratu o $1^{\circ} 40'$ wzniesionego ponad horyzont. Pewne wzniesienie pozornego horyzontu jest możliwe, ponieważ z miejsca spostrzeżeń nie widzi się nigdzie horyzontu czystego, ze wszystkich stron zasłaniają go czy to wzgórza, czy też lasy lub budynki, a przede wszystkim opary lub kurz. Gwiazdy nawet pierwszej wielkości już znikają dla oka, gdy wysokość ich wynosi przynajmniej 1° , jak ze spostrzeżeń w tym przedmiocie dokonanych wypływa. O ile ta ostatnia okoliczność wpływa na szacowanie wysokości, trudno orzec, albowiem gdy gwiazda znika we mgłach przy poziomie, widać przecież wyraźnie, że ona jeszcze nie zachodzi. W jakim związku powyższa różnica $1^{\circ} 40'$ stoi w związku z wspomnianą okolicznością, też nie powiedzieć nie można, natomiast przedmioty zasłaniające horyzont nie mogą wnieść linii horyzontu na wysokość tak znaczną. Gdyby chodziło o kilkanaście minut, objaśnienie tej różnicy zasłoniętym horyzontem możnaby uważać za uzasadnione.

Bądźcobądź, gdyby wzniesienie linii horyzontu z jakiegokolwiek powodu w istocie istniało, musiałyby ono wystąpić również w szacowaniach połowy łuku między horyzontem a zenitem. Gdybyśmy wszakże średnią ze wszystkich odległości zenitalnych w pierwszej grupie obserwacji zmniejszyli o $1^{\circ} 40'$, otrzymalibyśmy $\beta = 65^{\circ} 14'$, a więc liczbę, która stałaby w zbyt wielkim rozdźwięku ze spostrzeżeniami drugiej grupy. Należy więc hipotezę wzniesienia horyzontu odrzucić. Wniosek, który pozostaje, jest ten, iż całe pozorne sklepienie niebieskie nie jest powierzchnią jednego odcinka kuli, lecz spada w bliskości poziomu łagodniej. Gdyby obserwacje w bliskości poziomu przyjąć za podstawę do określenia odcinka, otrzymałoby się odcinek mniejszy, aniżeli na podstawie obserwacji w większych wysokościach, — i to tem mniejszy, im mniejszą jest wysokość obserwowanej gwiazdy.

Prowadząc krzywą wielkości znalezionych poprawek, otrzymuje się dla różnych wysokości następujące β :

$h = 15^{\circ}$,	$\beta = 54^{\circ} 50'$
20	56 50
25	58 20
30	59 30
35	60 20.

W średniej wysokości gwiazd, zdających się znajdować na środku między poziomem a zenitem, ekstrapolacja prowadzi znowu do $\beta = 60\ 40$ — jak to też wypadło z szacowań środka łuku. Rzeczywisty kształt pozornego sklepienia niebieskiego nie da się więc przedstawić, jako jeden odcinek powierzchni kulistej, lecz w przybliżeniu niewielkie części sklepienia mogą być uważane za pasy kuliste, należące do kul w coraz większym promieniu— w miarę zbliżania się ku poziomowi. Z rysunku (fig. 1) mamy, biorąc $OZ=1$:

$$\begin{aligned} OO_1 &= A_1 O_1 - 1 = R - 1, \\ OO_1 &= R \cos \beta, \\ R \cos \beta - R &= -1, \\ R &= \frac{1}{1 - \cos \beta} = \frac{1}{2 \sin^2 \frac{\beta}{2}}. \end{aligned}$$

Obliczając R dla wszystkich powyższych wartości β , otrzymamy następujące wartości promieni kul, odpowiadających podanym wysokościom:

$h = 15^\circ$	$R = 2.36$	$OO_1 = 1.36$
20	2.21	1.21
25	2.11	1.11
30	2.03	1.04
35	1.98	0.99

Na prostej ZO (fig. 2), przedłużonej pod poziom, obieramy punkty O_1, O_2, O_3 i t. d. w odległości 1.36, 1.21, 1.11 i t. d. od O i promieniami $R_1=2.36, R_2=2.21$ i t. d. z tych środków zakreślamy koła. Na pierwszym z tych kół obieramy punkt, odpowiadający wysokości $h = 15^\circ$, na drugim punkt, odpowiadający $h = 20^\circ$ i t. d..

Krzywa, przechodząca przez te punkty, określi przekrój pozornego sklepienia niebieskiego, który powyżej $h = 35^\circ$, zlewa się z odcinkiem, odpowiadającym $\beta = 61^\circ 10'$. Po wykreśleniu tej krzywej wymierzone zostały odległości jej od środka O w różnych wysokościach, a mianowicie, przyjmując $OZ = 1$, mamy przy

$h = 0$	$\rho = 2.14$
10	1.71
20	1.46
30	1.28
40	1.19
50	1.12
60	1.06
70	1.04
80	1.01
90	1.00

Jeżeli obierzemy prostokątny układ współrzędnych, którego początek znajduje się na przedłużeniu prostej OZ w odległości 2.74 od punktu O , to krzywa przecięcia pozornego sklepienia niebieskiego z płaszczyzną wierzchołkową dosyć dokładnie przedstawia się za pomocą równania

$$xy = 1.50 .$$

W układzie biegunowym, którego biegunem jest O , równanie owej krzywej jest

$$\rho^2 \cos 2h + 5.48 \rho \sin h = 4.51 .$$

Kształt ten wpływa wszakże tylko z porównywania wysokości z odległościami oraz z szacowań środka łuku między poziomem i zenitem. Ażeby się przekonać, o ile się on zgadza też z szacowaniami równych odległości między gwiazdami, trzeba by te odległości obliczyć na tej powierzchni hyperboloidalnej, stosując specjalną dla tej powierzchni trygonometrię.

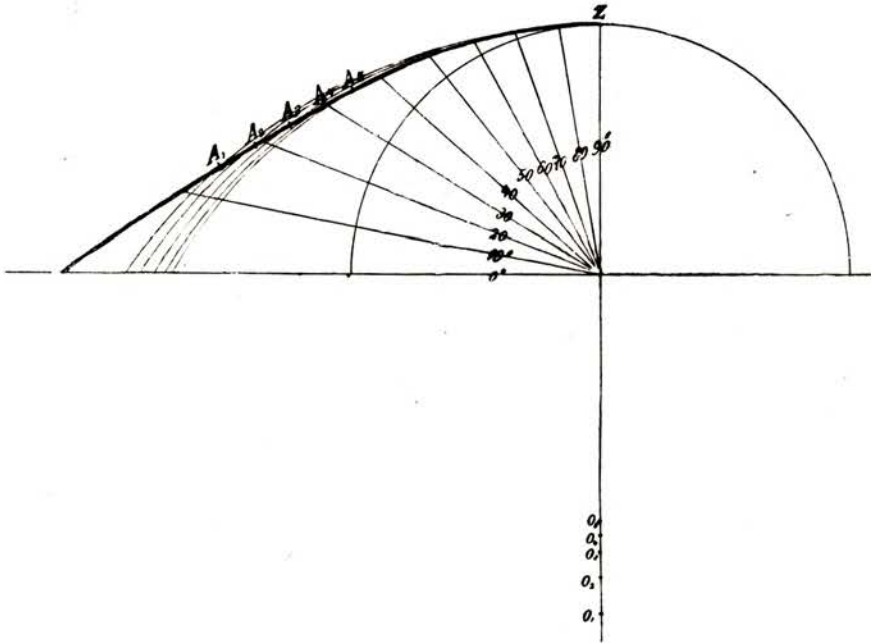

Fig. 2.

Przedstawiało by to pracę zbyt uciążliwą. W ogóle zauważyć należy, że o ile ze spostrzeżeń wynika, że kształt pozornego sklepienia niebieskiego nie jest sferyczny, szacowanie odległości nie jest drogą odpowiednią do ścisłego wyznaczenia kształtu. Ze względu, że jest to powierzchnia obro-

towa, najwłaściwsze są porównywania wysokości gwiazd, o ile możności leżących na tem samym kole wierzchołkowem.

Ważną jest nader kwestyą zbadanie błędów, popełnionych przy szacowaniu. Błędy te przedewszystkiem zależne są niewątpliwie od wielkości obserwowanych łuków, a następnie od całego szeregu innych okoliczności, jak kierunek, w którym łuk przebiega na niebie, wysokość gwiazd obserwowanych, która warunkuje pewne nachylenie głowy i t. d..

Trzecie z przytoczonych źródeł błędów jest prawdopodobnie właściwą przyczyną kształtu, w jakim sklepienie niebieskie widzimy; określenie błędów, pochodzących z drugiego źródła, wymagałoby obliczenia dokładnej długości pozornych łuków, gdyż błędy te, w porównaniu z błędami, zależnymi od długości, są niewątpliwie małe. Błędy, zależne od długości, możemy jako tako określić, przyjmując przeciętny kształt sferyczny, jaki wypływa ze wszystkich spostrzeżeń i poprawiając przybliżone odległości Δ_0 za pomocą współczynników A .

Ze wszystkich spostrzeżeń wypływa przeciętny kształt sferyczny, określony przez $\beta_0 = 60^\circ 33'$. Ponieważ do rachunku przyjęte było $\beta_0 = 61^\circ 11'$, to poprawione odległości są:

$$\Delta = \Delta_0 + \frac{38'}{\sin \Delta_0} A.$$

Uważając połowę różnicy między odpowiedniami Δ za błąd, zależny li tylko od odległości, czynimy hipotezę, że inne błędy w średnim wypadku się zniosą. Jeżeli to nie nastąpi nawet całkowicie, to przecież otrzymane średnie dadzą nam pewien przybliżony obraz funkcji, wyrażającej zależność błędu od odległości. Biorąc na osi odciętych odcinki, wyobrażające odległości, a odpowiednie błędy jako rzędne, można było wykresić krzywą błędów, z której otrzymano:

dla odległości $\Delta = 10^0$	przeciętny błąd szacowania $d\Delta = 39'$
12	42
14	44
16	46
18	49
20	52
22	56
24	61
26	67
28	72
30	77
32	81
34	85

Widzimy, że błąd szacowania wzrasta w miarę, jak zwiększa się odległość pozorna w sposób dość prawidłowy, z początku od $\Delta = 10^\circ$ wolno, między $\Delta = 21$ a $\Delta = 27$ najszybciej, później znów nieco wolniej. Prawo zależności $d\Delta$ od Δ nie da się wszakże ująć w jakiś prosty wzór matematyczny. Niewątpliwie wielkość tego błędu zależna też jest od większej lub mniejszej wprawy i dla tego wartości powyższe mają znaczenie tylko subiektywne, jak w ogóle wszystkie wyniki szczegółowe tej rozprawki posiadają wartość tylko subiektywną. Ale jest rzeczą możliwą, że czynniki subiektywne mają tylko znaczenie stałych parametrów, wtedy wyniki otrzymane nie byłyby pozbawione treści ogólniejszej. Dla stwierdzenia tego przypuszczenia niezbędne są liczniejsze badania analogiczne.

